

Дневник из Народноослободилачке борбе

(20 јула — 13 августа 1942)

20 јула 1942

Устали смо рано и натоварили коње и у 6 часова кренули даље. Успут почиње да роси киша, а кад смо се приближили селу Љубину, гдје се налази и збјег, већ је загустила. Велика киша нас је натјерала, јер да није ње било, можда, због тога што смо се журили да што прије стигнемо до главнине батаљона, прошли би а да не посјетимо старе другове који су се моментално налазили код збјега. Киша нас је натјерала да будемо пажљиви. Стари другови и борци Ристо П., Ђоко П., Сергије С. и други, започели су дискусију о томе да ли ће се заиста завршити рат у овој години. Да би промијенили тему разговора, друг Ђоко почиње да се вајка што није поп, јер, каже, не би желио хљеба и масла. Босански сељаци радо примају попове и много вјерују њиховим молитвама. Наговарамо друга Ђока да спусти браду и да иде са неким од попова по селу док научи извјесне ствари, а онда би могао и самостално да „наступа“. Киша је мало престала и имали смо утисак да неће баш тако почети брзо да пада. Кренули смо даље и једва да смо одмакли један километар пута па смо се увјерили колико смо се и сувише мало разумјели у атмосферским приликама. Киша је опет поново, чини ми се, још јаче почела да пада. Да би што прије стигао у Оцину Пољану—Мрчине Колибе, ја сам пожурео на коњу, а Симо и Коле су остали гонећи товари. У логор сам стигао у 11 часова; људи ме дочекују као да се није смо одавно видјели. Послије подне смо одржали састанак батаљонског партиског бироа на којему сам поднио извјештај о раду партиске организације наше 1 чете и уопште о политичком стању у овој чети, састанак је трајао 4 часа. Испред ноћи стигло нам је наређење да ја и командант сјутра пођемо на војно савјетовање у штабу бригаде.

21 јула 1942

На савјетовање смо пошли у 6 часова и стигли на вријеме. Савјетовање је почело у 9 часова а завршило се у 16 часова. На њему су расправљана нека важнија војничка и политичка питања. Одлучено је да се предузме офанзивни покрет у циљу овлађивања саобраћајницом Калиновик—Фоча као и да се заузме сам

Калиновик, наравно у колико се не обистине извјештаји о томе да непријатељ спрема концентрични напад на нашу бригаду. Пошто смо се командант и ја вратили, одржали смо састанак штапске партиске ћелије. Око пола ноћи легли смо да спавамо.

22 јула 1942

Тек је био расвит — 4 часа, а већ је стигао курир из штаба бригаде са извјештајем да је наша бригада напанута од јаких четничких снага, четничке банде су још 21-ог у 16 часова прво нападе посаду наше бригаде у Зелен-Гори. Штаб бригаде обавијестио је о новонасталој ситуацији и поставио задатке нашем батаљону. Ради упознавања са новонасталом ситуацијом одржали смо кратак састанак батаљонског партиског бироа и донијели кратке закључке шта треба даље радити. Осигурање логора и нормалну евакуацију наших снага из Врбнице и околине ставили смо у задатак трећој чети. Наши су посјели положај изнад Коњских Вода, који су већ у току ноћи били дијелом посједнути од јачих непријатељских снага, од прилике 5 до 600 које су наступале од Калиновика. Око 8 часова стигао је други батаљон Херцеговачког НОП одреда који је требало да нас замијени на положају али с обзиром на јачину непријатеља ми смо се сложили да заједничким снагама бранимо положаје до завршетка евакуације и образовали смо оперативни штаб у који су ушли другови Димитрије Булајић, Обрен Ивековић, ја и В. П. — Петар Божовић. Непријатељ је са разних страна упућивао низ патрола у правцу нашега положаја, које су нагло отварале пушчану и митраљеску ватру, покушавајући да испитају јачину наших снага а вјероватно и да нас пушчаном галамом уплаше. Око 13 часова почела је јача борба на нашем лијевог крилу гдје се налазила једна херцеговачка чета и рањена су два најбоља друга Папић и Шакота. У 14,30 часова дошли су у обилазак положаја Терзић, Р. Бабић и М. Станишић, и овом приликом издали су нам наређење да се у 15 часова повлачимо правцем за Требечину и тамо да се наш батаљон постави тако да штити десни бок наших снага које треба да се евакуишу у правцу Ратаја и Миљевине. У одређено вријеме прикупили смо људство и повлачили се у потпуном реду. Из Закмурских Колиба сељанке износе и дају нам млијеко. Једна старија сељанка пита да ли одлазимо далеко и плачним гласом каже: „Е сад ће нас поклати усташе“. У село Требечино смо стигли ноћу око 22 часа. Овдје смо нашли и своју прву чету која је раније била дислоцирана у Ђеђево. Одмах смо наредили да се припреми вечера. У ово вријеме је баш наишао четврти батаљон наше бригаде који иде на чело колоне као ударна снага. Врло касно је подијељена вечера, по мало неслане чорбе и меса.

23 јула 1942

Око 5 часова стигао је и други дио наше коморе. Одједанпут је запрштало неколико метака од села Кута. Изгледа да је нека група хтјела на препад да нешто опљачка. Ово нас није узнемиривало, јер смо још раније тамо послали своју прву чету али смо ипак ради сваке сигурности извели на положаје и остале. Око 7 часова јужно од села Требечине појављује се на једноме пропланку нека група која је отворила ватру у нашем правцу, али под јаком ватром наших аутоматских оруђа она се морала повући. С времена на вријеме наци су гледали горе високо у шуму и гађали, али нијесмо били сигурни ко је то, плашили смо се да није случајно наш четврти батаљон. Око подне већ нам је јасно било да су то четничке банде, јер су се читаве колоне појављивале на више мјеста на фронту према нама и засипале нас ватром из аутоматских оруђа и бацача, покушавајући да се спусте низ брдо према селу Требечини. Ми смо упорно бранили положај, јер смо сваки час очекивали да наиђе други батаљон наше бригаде. Кад непријатељ није успио да нас потисне са положаја, он је наше задржавање овдје искористио да се под заштитом шуме, а да ми то нијесмо примјетили, стално пребацивао у правцу села Ратаја и угрозио нам десно крило и једини, нормално могући правац повлачења. У међувремену нам се прикључило и људство комбинованог батаљона које је било у селу Кутима. Око 16 часова наше десно крило било је неочекивано засуто ватром и одмах нам је било јасно да нас је непријатељ својим заобилазним маневром довео у врло тежак положај. Кратко смо се савјетовали са друговима из штаба комбинованог батаљона и одлучили да се повлачимо. Да бисмо маскирали повлачење и створили утисак код непријатеља да ми и даље чврсто држимо положај, оставили смо на извјесном растојању неколико пушкомитраљеза који су истовремено имали и задатак да буду наша заштитница. На брзу руку смо формирали колону на челу са другом командантом Димитријом и неколико другова са пушкомитраљезима. Правац нашега повлачења био је одређен село Ратај — али када су се наши појавили на ивици шуме према селу, засула их је јака митраљеска ватра и натјерала их је да траже неки други правац за извлачење. Да се вратимо на стари положај или пробијемо према селу Кутима, то је било супротно од правца Миљевине, тако да нам је уствари остајао једини излаз спуштање у правцу ријеке Бистрице. Покушали смо да пронађемо неки пут тамо, али су се другови вратили са извјештајем да пута тамо нема сем страховито стрмо корито ријеке. Четничке банде су се све више приближавале и урале као дивље звјерке. Опет се кратко савјетујемо командант и ја и он је издао наређење да се стрељачким стројем наступа у правцу обале ријеке. Наредили смо да се не пуца с намјером да створимо утисак код не-

пријатеља просто као да смо пропали у земљу. Кад смо стигли на обалу, наишли смо на непроходне стијене из којих су ту и тамо стршале извјесне танке шибљике, а видео се и по који бусен траве на неком малом запећку. Људи су гледали један другога и снебивали се и просто као да би хтјели да запитају: „А шта сад и куда?“ Гледало се отворено смрти у очи. Командант батаљона кратко је наредио спуштање и први почео да се спушта низ стијену а онда и остали људи су се спуштали на више мјеста. Обуравало се камење, земља, људи и тако наизмјенично и заједно. Дешавале су се језиве ствари, људи су висили низ стијене држећи се за танке стабљике и пуштали ове и грчевито се хватали за друге и тако до у корито ријеке. Андро Мартиновић се сурвао. Пао је на главу и разбио се. Пришли су му, али је он већ био мртав. Сурвале су се и неке другарице, али на велико чудо, оне су остале живе. И сам сам се спуштао од стабљике до стабљике и користио сваку пукотину на стијени, или неки мали запећак за што бих могао да се закачим прстима од ногу. Сваки секунд сам очекивао да се сурвам доље. Врло често би пролетјела доље бачена пушка или пушкомитраљез и разбио се. Када сам се спустио доље у корито ријеке, погледао сам горе и просто да човјек не вјерује да су се туда људи могли спустити. Обала је стрма и чини ми се висока преко 100 метара, а сама стијена од 50—60 метара најмање. Како се ко спуштао полако је продужавао коритом ријеке осматрајући горе да ли су још четници стигли на обалу, јер би нас у тој ситуацији могли и самим камењем побити. Друг Димитрија је са једном групом продужио даље, мислим да се жури да би што прије стигао да осигура излазак из корита ријеке. Пошто сам се мало одморио, прикључио сам се осталима. Развучена колона страховито преморених људи наставила је пут помажући да се крећу напријед и они који су приликом спуштања или пада били повријеђени. Често смо газили воду, а често прескакали с камена на камен. Људи су од умора дрхтали и сваки час се сагињали да пију воду кроз коју су други газили. Мој замјеник друг Перо и замјеник команданта друг Јово налазили су се у колони. Најзад смо стигли на жељезничку пругу која коритом ријеке пролази однекуд, ваљда за Фочу. Пред нама се опет налазила велика стрмина, поново мучење, јер смо морали да се попнемо туда у правцу миљевинске цркве куда је и правац нашега повлачења. Послије дугих застајкивања и сви мокри од зноја попели смо се на брдо с увјерењем да ћемо тамо наћи ону групу која је пошла са Димитријом. Пред нама је опет био колски пут преко кога смо се морали пребацити у групицама. Пошто се већ и ноћ спуштала, сво људство смо испунили на једном брежуљку који је био обрастао густом шумом. Кад се прикупило све људство нашег и комбинованог батаљона, формирали смо колону; на чело смо ставили рањене и оне који су се повриједили приликом

спуштања. Пребројили смо све људе и испоставило се да се прикупио 61 борац. Колона се кретала полако и често застајкивала. У 23 часа стигли смо у село Мрежице гдје је законачила наша бригада. Сви су се радовали тек што им сузе нијесу текле од радости, јер је Димитрија са групом раније стигао и обавијестио да смо сви изгинули и заробљени. У овој очајно тешкој борби изгубили смо другове: Јанка Мићуновића, командира треће чете, Комнена Бојовића, десетара треће чете из Жупе, Андрију Мартиновића, члана КПЈ и десетара друге чете из Никшића, Јовановића Вукашина, Ратковића Видака, оба из друге чете, и Мијушковића Војина из прве чете. Рањени су Лалатовић Љубица, Вучуровић Војо, Кусгудић Владо, Рођеновић Коле, Дурутовић Спасоје и Вујичић Илија. Није још стигао Владо Вујичић, али за њега има наде да ће се спасити. У повлачењу смо морали бацити низ стијене аутоматска оруђа и то пет пушкомитраљеза и три тешка митраљеза који су се приликом пада доље у корито ријеке положили. Једино је млади ударник Ратковић успио да спаси свој пушкомитраљез.

24 јула 1942

Устали смо у 3 часа, иако смо и сувише касно легли. У 4,30 часа добили смо задатак да се кренемо у правцу села Вароши. Колона је дуга више од 2 км и кретала се полако уз брдо. У село Варош стигли смо око 10 часова, гдје смо се задржали ради припремања ручка. У 16 часова опет су четничке банде напале наше заштитнице сигурно са циљем да нас узнемиравају. Пошто смо се мало одморили, око 17 часова продужили смо у правцу планине Трескавице. Докле нас је служио дан, добро смо се држали одређеног правца. Пошто је мркло, често се шапатам преноси „колона стој!“ да би се провјерило да нијесмо изгубили одређени правац, пошто овуда има више путева који воде десно-лијево кроз шуму. Ово смо радили због тога, јер и сувише мало вјерујемо својим водичима.

25 јула 1942

Нешто послије пола ноћи стигли смо у подножје планине Трескавице и ту наложили ватре. Велика роса и свјеж планински ваздух ништа не сметају нашим уморним људима да се онако са ратном спремом наслоне један на другог поред ватре и спавају. Наши вриједни кувари устали су рано и припремили доручак. Око 6 часова опет се чује клокотање тешког митраљеза. И ако је покрет био предвиђен за 9 часова, добили смо наређење да се спремимо и наставимо пут даље. Опет се формирала колона од уморних и неиспаваних људи, која се креће доста споро кривудавим путем уз Трескавицу. Наш батаљон је добио задатак да носи тешко рањеног друга Петра Јовановића, команданта омладинског батаљона. Људи су неиспавани, исцрпљени и заморени. Ово-

ме је нарочито допринијела тешка борба од 23 о. м., а онда одмах покрет даље и ношење рањеника. Колона сваки час застаје. Застају рањеници, комора, збјег који гони стоку, но, ипак, полако одмичемо у правцу Седла на врху Трескавице. Под самим врхом одједном заупуцаше пушке. Нашу претходницу су напале четничко-усташке банде. Јединице које се налазе на челу колоне развијају се за борбу. Као појачање из нашег батаљона пошла је трећа чета. Непријатељ је чинио све да нас опколи и разбије, али залагањем наших јединица то је онемогућено. У овој борби наша бригада имала је 7 мртвих. Из нашег батаљона погинуо је замјеник командира треће чете друг Ђорђевић Драшковић, из Лукова. Наставили смо пут у правцу Црног Језера. Када смо се налазили у близини Барица, једна група, вјероватно пљачкашка, напала је збјег вјерујући да су то посљедњи наши дјелови. Старци и жене се нијесу узрујавали већ су гонили даље стоку. Заштитница која се налазила позади њих отворила је ватру из аутоматских оруђа и онемогућила ову пљачкашку групу да ма шта уради. Наши су се сви прикупили на Барице. Послије мањег одмора кретали смо се даље правцем Барице—Пољице—Бијела—Лијеска—Хајта—Бијела Вода—Штирна Локва—Доња Гркалица. У маршу су се људи држали добро и нијесу заостајали, али чим смо се макар и мало задржавали, планинска свјезина им ништа није сметала и масовно почињу да спавају. Чак и у покрету сам неколико пута имао пасти с коња, јер ме је стално хватао сан.

26 јула 1942

Стигли смо у 3 часа у Доњу Гркалицу. Јединице смо размјестили по шуми. Људи су ложили ватре и около њих се наслонили један над другог и спавају. Овдје нема воде и кажу да је далеко више од пола сата хода. Не може се ништа кувати. Месо које смо добили за ручак и вечеру морали смо пећи. Скоро читав дан су извиђали авиони, добро смо се маскирали, па нас нијесу могли открити. Изјутра сам мало спавао, а данас нијесам имао времена, већ сам то оставио за вечерас ако не пођемо даље. Од 20—21 час одржали смо састанак са командама чета, након чега смо пошли на савјетовање у штаб бригаде. Продискутована су нека важна питања, а на крају сви смо се сложили да се ликвидира „бригадна музика“, како смо звали стоку коју је гонио збјег. Исто тако треба свести батаљонске коморе на најмању могућу мјеру. Примили смо наређење за покрет даље правац Радојна—Игман.

27 јула 1942

Изјутра у 4 часа кренули смо даље и у Радојну стигли око 8 часова, гдје смо се задржали ради припреме ручка као и резервног оброка. У 15 часова добили смо наређење да извршимо припрему за покрет у правцу Битовње. Скоро за читаво ово вријеме извиђао је један непријатељски авион. Када је требало да крене

и наш батаљон, у 17 часова, чула се борба на челу наше колоне, наиме, наша претходница дошла је у сукоб са непријатељем. Борба је трајала око 20 минута. Један курир прича да се борба водила са домобранима, накнадно смо сазнали да су имали 3 рањена. Ово је успорило наш покрет за читава два и по сата. Наш батаљон је добио задатак да се обезбиједи пролазак колоне преко жељезничке пруге кроз село Ушивар. Поставили смо двије засједе и то једну према Хаџићима а другу према Блажују. Овом приликом смо разговарали и са неким сељацима. Они нашу борбу прате са симпатијама. Давали су нашим борцима јабука, млијека и хљеба. Када су прошле све наше јединице и болница, наредили смо да се повуку засједе. Борци који су били у засједама нијесу се још ни искупили, а пругом је наишао блиндирани воз. Пошто смо извршили постављени задатак, наставили смо пут даље.

28 јула 1942

Људи приликом сваког одмора спавају и на лицу им се чита премореност, али, ипак, чим се крене, дисциплиновано су ишли даље. Чим је огријало сунце, почели су авиони да извиђају и ометају наше кретање. Били смо принуђени да се крећемо од шумице до шумице, од кукуруза до кукуруза, а неки пут чак тамо гдје смо се нашли да полијегамо на земљу, да би смањили мету. Прије него што смо стигли на мјесто које је било предвиђено за нешто дужи одмор, чули смо неку борбу на даљини од пола сата хода, а када смо, око 8,30 часова, стигли у село Забрђе, које личи на неку малу варошицу, сељаци су нас, на изглед, примили добро, али се добијао утисак, као да су нешто узнемирени. Нијесмо стигли ни да се распремимо за одмор, започела је изнад нас са брда пуцњава. Дјејствовали су пушкомитраљези, тешки митраљези и аутомати. Њемци, Италијани и четници пуцали су на нашу болничку колону, која је настављала пут и кретала се уз брдо на супротној страни од њих. Око 9 часова наш батаљон је добио задатак да протјера непријатеља са брда и омогући пролазак болници и свим нашим јединицама, како је то раније предвиђено. Командант батаљона издао је наређење за покрет, саопштио борцима задатак и објаснио његову важност. Одредио свакој чети правац наступања. Борци су се по четама развили у стрелце и трчећим кораком подилазили непријатељу уз брдо. Овако деликатан задатак дао је нашим замореним, гладним и неиспаваним људима нове снаге и добијао се утисак као да сада, после дужег одмора, први пут ступају у борбу. Свијест наших бораца о потреби извршавања постављених задатака побиједила је све тешкоће. Ватра из непријатељских аутоматских оруђа засипала је читав терен, али њемачки нишанције слабо гађали. Дошли смо до под врх самог брда без жртве, па и врх заузели на јуриш. Уништили смо један тешки митраљез, заплијенили два парабелума, три коња и још других ситних ствари. Али неприја-

тељ се брзо прибрао и хитрим маневром угрозио нам лијево крило и позадину. Борба је трајала дуго. Ми смо вршили опкољавање њихових, а они наших. Тако све до 13 часова, када смо у потпуности извршили свој задатак, тј. омогућили извлачење читаве наше колоне, а онда нам је према уговореном знаку командант бригаде Сава, са сусједног брда, куда смо требали и ми да се упутимо, издао наређење за повлачење. Чим је непријатељ осјетио да се ми повлачимо, још жешће је наваљивао и сваки педаљ земље засипао оловом. У борби за врх брда погинула су нам свега два друга — стари познати јунак омладинац из Грахова члан Партије и десетар друге чете Владо Вујичић и Божо Самарчић, радник из Никшића, који је када је опалио пушку, и убио њемачког војника, и сам смртно погођен од истог.

При повлачењу погинуло је више другова, али је до сада немогуће тачно одредити. Биће сигурно један број од оних који нијесу стигли у батаљон залутао некуд кроз шуму, јер нијесу били обавијештени о правцу даљег покрета. Поред двојице гореименованих другова из прве чете погинули су и нестали политички комесар чете Павле Кривокапић, Саво и Матија Матијашевићи, Јованка Мартиновић и Миленко Лабудовић, а рањени су Славка Ковачевић и Новица Перовић. Из друге чете су погинули, за које се сигурно зна, Милорад Милатовић, Лазар Стевовић и Миљан Пековић и чланови Партије Андрија Ковачевић и Милан Машуловић, а нестали су Периша Радуловић, Марко Вујичић, Војо Беговић и Милутин Милић, који је био као курир код штаба бригаде. Из ове чете је само рањен Миладин Милић. Из треће чете су погинули или нестали политички комесар Марко Перовић, в. д. командира чете Саво Перковић, Радојка Банићевић, Вукосава Драшковић, Крсто Премовић, Вукосава Головић, Радован Ковачевић и Вељко Копривица, а рањени су Гиго Церовић и Војо Мијушковић. Из батаљонске коморе нестало је Обрад Вујовић, а рањен је Новак Радошевић. Из извиђачког одјељења погинули су или нестали Велика Вујошевић, Милан Мушкић, Радован Поповић и Радуша Бојовић.

Непријатељ са којим смо водили борбу на брду изнад Забрђа није нас даље пратио, што нам је углавном омогућило да прикупимо велики дио људства и да пристигнемо остале јединице своје бригаде. У овој борби наше људство, иако премореко и исцрпљено, показало је максимум пожртвованости и хероизма. Ова борба је доказ да су наши људи дорасли да се боре са успјехом и са извјезбаним и до зуба наоружаним Њемцима. Да је било услова да добијемо појачање макар од једног вода, који би нападао на непријатељев десни бок, сигурно бисмо успјели да га разбијемо и уништиме.

Негдје око 18 часова, предњи дјелови наше бригаде наишли су поред једног катуна на њемачку засједу, која је имала чак и

тешки митраљез и добро се маскирала. Но, били су лоше среће; наши су их брзо открили и уништили. Одавде смо наставили даље, али су нас водичи одвели сасвим погрешним путем и потпуно у супротном правцу. Око 19 часова почела је киша, а ми смо се спуштали низ неку стрмину, куда су вјероватно, некад раније, спуштани балвани. Коњи под рањеницима стално посрћу, а није никакво чудо, стално су у покрету, а гладни. Киша је падала све јаче и када смо се спустили у корито неке планинске рјечице, били смо сви мокри до коже. Даље се није имало куда, јер се тачно установило да се само другим правцем враћамо опет тамо, откуда смо и дошли. И ако стално киша пада, и ако је толики мрак, да се чак не види ништа, покушавали смо да наложимо ватре, али је то у нашем батаљону успјело само другу Марку Балетићу, нашем санитетском референту.

На путу Радојна—Забрђе заостао нам је Милутин Шиљеговић, али претпостављамо да ће се он ипак некако снаћи и повезати са батаљоном. Јавише нам другови из штаба бригаде, да су успут добили извјештај да је наша извиђачка патрола, која је 20³ јула била упућена у Јелеч-Калиновик, заробљена од непријатеља. У овој патроли су били другарице Мијојка Павићевић и Милена Балетић и другови Илија Пејатовић и Радоје Мијушковић.

29 јула 1942

Чим је свануло, вратили смо се уз брдо истим путем, куда смо у току ноћи сашли. Поред пута наилазимо на коње који су остављени, јер даље не могу и сигурно ће кроз дан два крепати. Наш батаљон је добио задатак да носи тешко рањеног доктора Ђукановића, што нам је у многоме отежавало кретање, те смо се од главнине колоне прилично одвојили и налазили смо се непосредно испред саме заштитнице. Око 13 часова када смо се налазили испод самог врха планине Битовње, на заштитницу на другове Херцеговце, испалено је неколико метака. Они су успјели да непријатеља одбаце, али су им двојица другова рањени.

Мало даље смо наишли на једног старца, који је непомично лежао а више главе му сједијаше стара жена, која нам је рекла да су они родитељи покојног Ника Роловића. Када смо покушавали да је наговоримо да пође с нама, она је одбила говорећи да неће од њега жива да се растаје. Даље, на ивици шуме био је одређен одмор и конак. И ако је било касно увече, људи су добили добру вечеру.

30 јула 1942

Изјутра у 5 часова кренули смо даље у правцу села Јасенак и Крушчице. Људи заморени и неиспавани, али су ипак ишли даље. Авиони су од саме зоре крстарили наоколо, прате наше кретање, али изгледа нијесу могли да одреде тачно гдје се налазимо. У покрету су нас обавијестили да је пао у несвијест Димитрије

Лабудовић, и да су га склонили у прву сељачку кућу, гдје је ускоро и умро. Успут смо наилазили на неке сељаке муслимане који су косили. На лицу им се видјело да су се плашили и ми смо их слободили. Једнога смо питали зашто дрхти, а он нам је одговорио, да му је хладно. Уствари, они су дрхтали од страха. Неке другове, који су као патрола залазили по кућама, нудили су млијеком. Око 16 часова стигли смо близу села Крушчице и ту се задржали на одмору. Сељаци из околних села пристали су да дају храну за војску. У близини овога мјеста у селу Јасенку умро је од исцрпљености и ту сахрањен друг Светозар Лабудовић. Овдје смо одржали састанак партиског бироа у батаљону, који је трајао око 1,30 часова, а бавио се разним текућим проблемима.

31 јула 1942

Ујутро смо одржали састанак партиске штапске ћелије. У 10 часова кренули смо у правцу села Уздола. Кретали смо се прилично слободно, јер се налазимо на територији коју су контролисали наши. Узнемиравали су нас једино авиони и у многоме нам успоравали и онако споро кретање. У 19 часова стигли смо у село Уздол. Прво смо наишли на католичку цркву. Изванредно лијепа грађевина; види се да се није жалио народни новац приликом њеног грађења. Фратар је, рекли су нам, побјегао за Сарајево својој братији. Ушли смо у село и нигдје да видимо одраслог мушкарца. Побјегли су заплашени петоколонашком пропагандом да ћемо ми све среда клати и убијати. Но, ми смо их брзо увјерили, да нијесу имали чега да се плаше. Нашем батаљону је одређено да логорује на источној падини једнога брда изнад села. Ноћ је већ била пала када смо стигли, те нијесмо могли да пронађемо погодно мјесто за логоровање, јер земљиште окомито пада и тешко је наћи згодно мјесто за спавање. Но, и поред свега овога људи су били уморни, те су брзо легли и заспали. Овдје су нас обавијестили да је умро од задобијених рана у борби од 23 ов. мјесеца, у бригадној болници, борац II чете Спасоје Дурутовић.

1 августа 1942

Сви се људи жале да их боле бубрези; мора да је сигурно посљедица тврдог лежања. Данас су се људи одморили, прали ноге; храна им је била добра, иако нијесу имали хљеба. Око 14 часова био је код нас друг Милинко Маројевић и одржао састанак са свим командним особљем из батаљона на којему је прено директиву штаба бригаде у вези са дисциплином приликом настављања марша. Тачно у 19 часова кренули смо даље и кад смо се спустили са мјеста логоровања доље у село, јавили су нам да стижу 13 наших другова који су били нестали приликом борбе 28 прошлог мјесеца на брду изнад села Забрђа. Сви смо се не-

обично радовали, јер имамо још 13 бораца више. Вратили су се другови: Марко Перовић, Саво Перковић, Петар Мушикић, Крсто Премовић, Радован Ковачевић, Вукосава Драшковић, Радуша Бојовић, Вукосава Головић, Саво и Матија Матијасевићи, Велика Вујосевић, Радојка Банићевић, Јованка Мартиновић. Иако је била ноћ доста мрачна, колона се ипак полако мицала напријед. Пријешли смо преко неког трошног моста на ријечи Рами и почели да се пењемо уз брдо путем за Прозор. У ноћи, око путника могао се само да види сури крш и чули су се само коцаци бораца који су реметили ноћни мир и честе команде: „Колона стој!“

2 августа 1942

У 2 часа смо стигли у Прозор. Скоро је читав град био пуст. Ту и тамо се могао видјети само стражар ударник који је полако шетао на свом мјесту. Ово је мала варош али је изгледа била лијепа. Свуда се виде порушене куће од бомбардовања. Наш батаљон је скренуо лијево и пењали смо се уз брдо за село Пољике гдје треба да логорујемо. Ово је муслиманско село, оскудијева водом и прилично је нечисто. Смјестили смо се у једном воћњаку. Људи су одмах попадали од умора на земљу и почели да спавају. Борци су читави дан провели одмарајући се, а ми смо из штаба, командант и ја, пошли на савјетовање у штаб бригаде које је трајало од 15 до 19 часова. На савјетовању се дискутовало о томе да ли је марш успио или не, закључак је из читаве дискусије на крају да, с обзиром на неизвлачење 3 батаљона, нијесмо потпуно успјели, иако смо имали на путу поред великих жртава, нарочито наш батаљон, и сјајних успјеха.

3 августа 1942

Око 5 часова били смо у штабу бригаде гдје смо добили извјесне сугестије у погледу исхране људства. У 10 часова непријатељски авиони бомбардовали су Прозор. Погинуле су, према причању неке особе из града. Данас смо послије више од два мјесеца добили хљеба. Људи су га прво радосно загледали а потом га брзо јели тако да су скоро све појели и оно што је требало сачувати за вечеру. Око 15 часова опет су непријатељски авиони бомбардовали неко даље мјесто у околини. Наш логор су често прелијетали.

Дао сам упутство политкому друге чете другу Стеву у погледу одржавања политичког часа и прораде чланка о совјетско-енглеском уговору. Од 16,30 до 18 часова одржали смо састанак батаљонског партиског бироа на којему смо рјешавали нека текућа питања међу којима и потврдили искључење из Партије друга Г. М. Послије 18 часова спустио сам се у град да тражим спискове народних непријатеља од Команде мјеста. Друг командант ми је одговорио да он нема никаквих спискова изузев спи-

скове лица чија је имовина већ заплијењена. Из града сам се вратио око 21 час.

4 августа 1942

Командант и ја данас смо извршили смотру оружја код свих чета. Преселили смо логор из муслиманског дијела горе изнад села Паљике у подножје брда Стражбенице, тамо гдје је логоровао други батаљон. Око 12 часова, док смо још били у старом логору, обишао нас је командант бригаде и том приликом дао нам 2.000 динара да нешто набавимо. Власник баште набрао је за нас доста крушака. Нешто касније смо се преселили у нови логор, који се налази у башти-шљивњаку бившег претсједника прозорске општине Мештровића.

6 августа 1942

У 10 часова започели смо састанак штапске партиске ћелије који је са прекидом око ручка трајао 7,30 часова. На састанку су детаљно продискутоване све грешке и пропусти појединих другова и на њих оштро указано као и задаци који се пред нас даље постављају. На овом састанку учињено је више замјерки у погледу организације оступног марша од Врбнице до Прозора друговима из штаба бригаде. Одлучено је да се одмах отпочне са војничким и политичким радом.

7 августа 1942

Са другарицом Даром Ч., у 10 часова, пошао сам у град да бисмо још што набавили за батаљон као и да оставим шињел да ми од њега направе доламицу. Али све је било затворено и ништа се није могло купити. У граду је било све пусто, плашили су се авиона, иако је било облачно. Око подне је почела киша да пада, а око 13 часова вратио сам се у батаљон. Од 17 часова присуствовао сам политичком часу код 2. и 3. чете. Прорађивали су брошуру коју су написали другови И. Г. и М. Ђ. о совјетско-енглеском уговору. Данас нам је један стари муслиман донио на поклон 300 метака.

8 августа 1942

Ја и друг Д. Г. извршили смо обилазак 2. и 3. чете. Обишли смо и све болесне који су били по кућама. Користили смо прилику да разговарамо са браћом Мештровићима да би сјутра окупили сељаке ради одржавања политичке конференције. Два Миљинка су нам били најавили посјету и заказали састанак батаљонског партиског бироа у 15 часова, али су закаснили пуна два часа. Најављени састанак је трајао од 17 до 20 часова и на њему смо расправљали о стању партиске организације у батаљону. Опет нам је они стари муслиман донио још 28 метака на поклон.

9 августа 1942

Данас сам био болестан. Од пола ноћи сам стално повраћао. У 6 и 30 часова добили смо наређење за покрет преко села Гмића за Маклен и даље за Пидриш у правцу Горњег Вакуфа. Једва сам се држао коња. Кад смо стигли на Маклен, добили смо наређење да се ту задржимо а да упутимо само једну чету за Пидриш. Ми смо одредили тамо прву чету. Били су код нас у обиласку другови Бабић и Терзић. Наши су из оближњих катуна донијели око 20 литара млијека које смо подијелили болесним друговима. Иако је ово планинско мјесто, опет је вода доста слаба.

10 августа 1942

Прву чету са другом командантом упутили смо у Пидриш. са њима је пошао и друг Терзић. Данас сам се осјећао мало боље. Бабић и Терзић су ме наговорали да идем доље у Прозор ради опоравка, али мени се не раздваја од батаљона и нећу ићи. Данас смо, опет, послије три дана добили хљеб. Упутили смо патроле у околна села да испитају расположење народа ради прикупљања добровољних прилога у млијеку. Сви извјештавају да је народ расположен према нама, тако на примјер двије патроле су прикупиле око 20 литара млијека. У разговору људи изражавају радост што су усташе протјеране. Нарочито се ово запажа код муслимана. На овом мјесту је вриједно забиљежити још и овај случај. Приликом нашег одласка из Пањика, поред осталих, дошла је да нас испрати и једна млада 17-то годишња муслиманка, лијепо развијена и стасита дјевојка, која је изражавала жељу да буде распоређена да служи у партизанској артиљерији. На оваква и слична расположења нарочито муслимана наилазимо скоро свуда.

11 августа 1942

Око 8 часова сам устао и већ сам се осјећао доста добро. Само морам да се храним дијетално. Извршен је преглед свих болесних из 2 и 3 чете и било је свега 3—4 озбиљнија болесника. Једу људи најчешће што стигну и без мјере. Одржали смо од 14 до 16 часова састанак батаљонског партиског бироа на којему је расправљано о извјесним негативним појавама које су се десиле посљедњих дана, као спавање на стражи и томе слично. У 17 часова дошао је к нама друг Бабић и донио неке шљиве. Добили смо извјештај у 18 часова да су јутрос у зору усташе евакуисале Горњи Вакуф и да су тамо ушле наше снаге.

12 августа 1942

Јутрос је друг Ј. В. пошао за Пидриш. Од 9 до 11 часова одржали смо састанак партиског актива 2. и 3. чете на коме сам ја реферисао по питању организационих форми у нашој Партији. Након реферата развила се доста плодна дискусија. У 11 часова

вратио се друг Јово и обавијестио нас да је наређено да се наш батаљон одавде са Макљена пресели у село Мачковац у близини Горњег Вакуфа, одакле би вршили обезбјеђење града путем патрола и засједа. Покрет смо направили у 17,10 часова а у Мачковац стигли у 19,15 часова. Ово је католичко село. Становништво нас гледа са неким привидним симпатијама, али мени се и поред тога чини да он из душе жали за усташама. Село је као ушорено, куће су сарађене са лијеве и десне стране пута.

13 августа 1942

Устао сам рано, јер према наређењу штаба бригаде ја, Перо и Радос Ј. требало је да присуствујемо конференцији која је требало да се одржи у Горњем Вакуфу за избор органа народне власти. Кад смо стигли у град на мјесто гдје је конференција заказана, код основне школе, није било никога. Распитивали смо се зашто нема никога и тек тада смо установили да народ није обавијештен. Пронашли смо муктара Дервиша Аџабовића, па смо се са њим и са још неким виђенијим католицима договорили да се сазове народни збор сјутра у 6 часова изјутра. Исто тако требало је да мобилишемо људство за рушење колскога пута Горњи Вакуф—Травник. Настојали смо да окупимо што више људи али тешко се до њих долазило, јер се свијет разбјегао из страха од бомбардовања. Од једног ранијег бомбардовања запаљена је скоро трећина града. Свега смо нашли двије три отворене радње и у њима је било све врло скупо. Успио сам да купим мало сапуна за батаљон. У једној малој гостионици спремљен је ручак за нас шесторицу који је био доста добар, али ништа нарочито и коштао нас је 472 куце. Од позваних за рад на рушење пута дошло је свега око 40 људи. Распитујући се по граду на непримјетан начин, једва смо успјели да пронађемо једнога друга који себе сматра комунистом, а одавде је из овога мјеста. Овај друг се зове Ељ. М. Са њим смо заказали састанак и том приликом ћемо о свему детаљније разговарати. Око 21 час смо пошли у Мачковац и кад смо тамо стигли, нашли смо команданта бригаде и замјеника В. Т. Овдје су испред самога мрака из околине Бугојна стигли 17 мушкараца и 3 дјевојке, који су побјегли од терора усташа. Сви добјегли изјављују спремност да се боре у редовима партизана, јер су се, кажу, увјерили да без борбе нема ништа.

(Наставиће се)

Саво К. Брковић